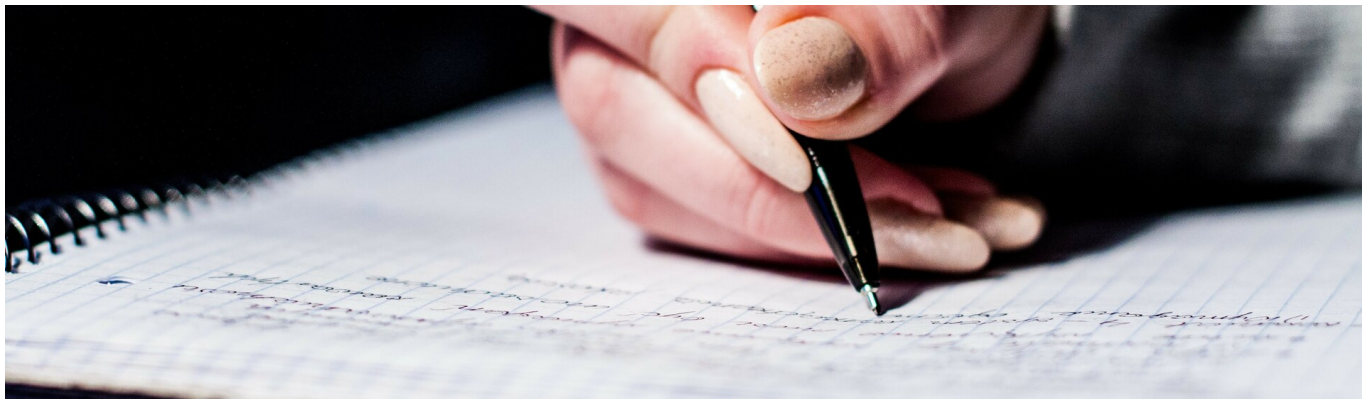

Szyk wyrazów w zdaniu polskim

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Prezentacja TED](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: *Hasło: Szyk wyrazów w zdaniu*, [w:] B. Cząstka-Szymon, H. Synowiec, K. Urban, *Mały słownik terminów gramatycznych*, wyd. 2 popr. i uzupełn., Warszawa 2005, s. 246.
- Źródło: Dante Alighieri, *Boska Komedia*, tłum. E. Porębowicz, Wrocław 1986, s. 4.

Szyk wyrazów w zdaniu polskim

Szyk zdania

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Każda wypowiedź ma strukturę linearną. Oznacza to, że następuje w czasie (mowa) lub przestrzeni (pismo). Kolejność wyrazów w zdaniu, zarówno pisanym, jak i mówionym, nosi nazwę szyku. Układ wyrazów może się różnić w poszczególnych językach pod względem szyku podmiotu, orzeczenia i dopełnienia bliższego oraz członu określającego i określanego.

Twoje cele

- Poznasz podstawowe cechy polskiego szyku zdania.
- Omówisz strukturę tematyczno-rematyczną zdania.
- Odróżnisz szyk neutralny od nacechowanego.
- Dowiesz się, jaki jest w polszczyźnie neutralny szyk podmiotu, orzeczenia i dopełnień, a także szyk przydawki względem członu określanego.
- Omówisz szyk partykuł i enklityk.

Przeczytaj

W językach europejskich dominuje szyk: podmiot – orzeczenie – dopełnienie. Na przykład polskie zdanie: *Anna czyta książkę* ma odpowiedniki o tym samym szyku w językach angielskim, niemieckim i francuskim:

	PODMIOT	ORZECZENIE	DOPEŁNIENIE
pol.	<i>Anna</i>	<i>czyta</i>	<i>książkę.</i>
ang.	<i>Anna</i>	<i>is reading</i>	<i>a book.</i>
niem.	<i>Anna</i>	<i>liest</i>	<i>ein Buch.</i>
franc.	<i>Anna</i>	<i>lit</i>	<i>un livre.</i>

W języku polskim, uznawanym za [język fleksyjny](#), o relacjach między elementami zdania w dużej mierze stanowią końcówki fleksyjne, jednak nie można mówić o szyku polskim jako zupełnie dowolnym. Istnieją zasady, których łamanie powoduje:

- błąd wypowiedzi,
- niejasność wypowiedzi.

Pierwsza zasada dotyczy szyku, którego przestrzeganie np. w języku angielskim jest konieczne, gdyż jego złamanie spowodowałoby błąd językowy. W polszczyźnie jest to dopuszczalne, najbardziej wtedy, gdy chcemy położyć nacisk na pewnych elementach wypowiedzi. Nazywa się to [strukturą tematyczno-rematyczną](#).

Zatem [temat](#) jest elementem zdania, o którym coś się orzeka, [remat](#) zaś jest elementem zdania, za pomocą którego coś orzekamy o temacie. Ważne jest to, że temat i remat nie są tożsame z podmiotem, orzeczeniem czy dopełnieniem.

STRUKTURA TEMATYCZNO-REMATYCZNA

TEMAT

- element zdania, o którym coś się orzeka
- – *Jacek kupił wiertarkę.*
- – – o Jacku [temat] ktoś mówi (orzeka), że kupił wiertarkę [remat]

REMAT

- element zdania, za pomocą którego orzeka się coś o temacie

– – Wiertarkę kupił Jacek.

– – – o wiertarce [temat] ktoś mówi (orzeka), że kupił ją Jacek [remat]

Zmiany znaczenia wywołane zmianą szyku widać zwłaszcza przy użyciu **partykuł**, np. partykuły *chyba*:

- Anna **chyba była** wczoraj w kinie. – Nie jest pewne, czy Anna była wczoraj w kinie.
- **Chyba Anna** była wczoraj w kinie. – Nie jest pewne, czy to Anna była wczoraj w kinie.
- Anna była wczoraj **chyba w kinie**. – Nie jest pewne, czy to w kinie była wczoraj Anna.

Szyk w języku polskim można zatem określić jako „swobodny, ale nie dowolny”:

“**Hasło: Szyk wyrazów w zdaniu**

W języku polskim układ wyrazów w zdaniu jest swobodny, ale nie dowolny. Na układ ten wpływają: związek z treścią zdania poprzedniego oraz czynniki logiczne, uczuciowe i rytmiczne.

Źródło: *Hasło: Szyk wyrazów w zdaniu*, [w:] B. Częstka-Szymon, H. Synowiec, K. Urban, *Mały słownik terminów gramatycznych*, wyd. 2 popr. i uzupełn., Warszawa 2005, s. 246.

Neutralny szyk jest więc jeden: podmiot – orzeczenie – **dopełnienie bliższe**; inne układy mogą wynikać z różnicy w **strukturze tematyczno-rematycznej** i **akcencie logicznym**, ale również z pozornie tak marginalnych czynników, jak rytm wypowiedzi.

Jeżeli dopełnienie w bierniku ma formę fleksyjną równą mianownikowi (czyli nie da się formalnie odróżnić podmiotu od dopełnienia), zalecany jest neutralny szyk podmiot – orzeczenie – dopełnienie: Dom rzuca cień (podmiot – orzeczenie – dopełnienie), a nie: *Cień rzuca dom. Pozwala to uniknąć dwuznaczności wypowiedzi.

Inną kwestią jest szyk członu określającego (przydawki) względem członu określanego. W polszczyźnie nie jest to szyk stały. Wiele zależy od tego, czy mamy do czynienia z **przydawką jakościową**, czy **gatunkującą**. Ta pierwsza pojawia się przed członem określanym (*stary dom*), druga zaś po nim (*muzyka klasyczna*). Najogólniej regułę w tym zakresie można sformułować następująco:

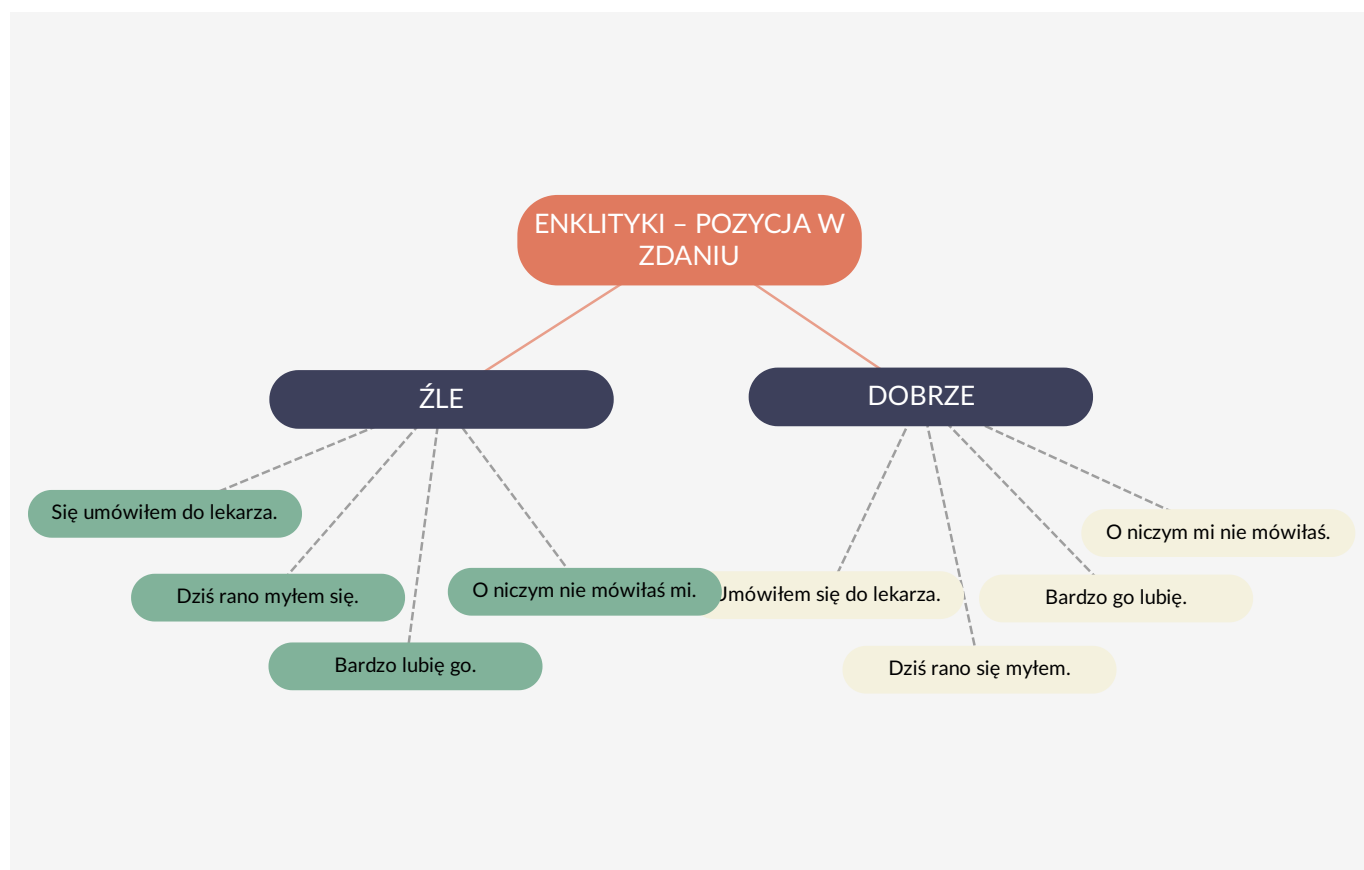
- przydawki przymiotne jakościowe i jednowyrazowe imiesłowowe stawia się przed rzeczownikiem, por. ciekawa książka, pilny student; roześmiana dziewczyna, wibrujący telefon,
- przydawki przymiotne gatunkujące i rozwinięte imiesłowowe, a także dopełniacze, przyimkowe i rzeczowne stawia się po rzeczowniku, por. literatura pozytywistyczna, pracownik budowlany; mężczyzna przyłapany na kradzieży auta, kobieta szukająca drobnych w portmonetce; dom ojca, utwór Chopina; pani z dziekanatu, chłopiec o czarnych oczach; lekarz pediatra, kobieta kot.

Jeśli pojawia się zdanie względne wprowadzane zaimkiem *który*, zaimek ten powinien znaleźć się zaraz po członie określonym, to jest: *Chłopak, o którego miłosnych podbojach huczała cała szkoła...*, nie zaś: *Chłopak, o miłosnych podbojach którego huczała cała szkoła...*

W zdaniu obok **dopełnienia bliższego** mogą występować **dalsze**: celownikowe, miejscownikowe i narzędnikowe. W takich przypadkach również istnieje szyk przyjęty jako naturalny i neutralny: **Arek przesłał Zosi notatki mailem o północy**.

Orzeczenie *przesłał* ma w powyższym zdaniu dopełnienia: (komu?) Zosi, (co?) notatki, (czym?) mailem, (kiedy?) o północy. Ta właśnie kolejność jest uznawana za nienacechowaną.

Niektóre partykuły mają ograniczoną pozycję w zdaniu, np. *bowiem*, *albowiem*, *zaś* stawiamy zawsze na drugim lub dalszym miejscu. **Enklityki**, czyli wyrazy nieposiadające własnego akcentu, a tworzące zestrój akcentowy z wyrazem poprzednim, nigdy nie powinny pojawiać się na początku lub na końcu zdania:

Słownik

akcent logiczny

inaczej akcent zdaniowy, służący podkreśleniu rematu zdania

enklityka

(gr. *enklitikós* – nachylający się) – wyraz pozbawiony własnego akcentu, tworzący zestrój akcentowy (połączenie dwóch form pod wspólnym akcentem) z wyrazem poprzedzającym

dopełnienie bliższe

część zdania zależna od orzeczenia, która po zmianie strony czynnej zdania na bierną przyjmuje funkcję podmiotu

dopełnienie dalsze

część zdania zależna od orzeczenia, której nie sposób przekształcić w podmiot elementem zdania, dodając wypowiedzi odcień znaczeniowy lub emocjonalny

język fleksyjny

język, w którym relacje składniowe są wyrażane przez środki morfologiczne (formanty). Językiem fleksyjnym jest język polski, w przeciwieństwie m.in. do pozycyjnego angielskiego, w którym szyk wyraża relacje syntaktyczne

linearność zdania

sekwencyjność elementów w zdaniu mówionym („dzianie się” zdania w czasie) i pisanym („dzianie się” w przestrzeni)

remat

to, co się orzeka o temacie

struktura tematyczno-rematyczna

układ elementów w zdaniu zdeterminowany hierarchią informacji, jakie chce przekazać odbiorca

temat

element zdania, o którym się orzeka

partykuła

wyraz/morfem nieodmienny i niesamodzielny, nie wchodzi w związki składniowe ze składnikami zdania, ale modyfikuje (np. uwydatnia) sens wypowiedzi lub wyrazu

postpozycja przydawki

szyk przydawki po członie określającym

prepozycja przydawki

szyk przydawki przed członem określającym

przydawka gatunkująca

taka przydawka, która nazywa cechę wyróżniającą przedmiotu

przydawka jakościowa

taka przydawka, która nazywa doraźnie przypadkową cechą przedmiotu, a nie jego
cechę stałą

Prezentacja TED

Film dostępny pod adresem <https://zpe.gov.pl/a/Dmxfd8m8g>

Film nawiązujący do treści materiału pod tytułem Szyk wyrazów w polszczyźnie.

Polecenie 1

Zapoznaj się z wykładem prof. Andrzeja Markowskiego na temat szyku wyrazów w języku polskim. Scharakteryzuj dwa obszary zdania, o których mówi językoznawca. Jaki jest wpływ szyku na znaczenie zdania?

Polecenie 2

Wymyśl taką parę poprawnych gramatycznie zdań, aby zdania te składały się z tych samych słów, ale ułożonych w różnej kolejności. W obu zdaniach spróbuj wydzielić część zawierającą informację starą oraz część zawierającą informację nową.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Ustaw podane elementy zdania w kolejności zgodnej z szykiem neutralnym w języku polskim.

orzeczenie

dopełnienie

podmiot

Ćwiczenie 2

Zaznacz cechy enklityki.

☐ tworzy zestrój akcentowy z wyrazem poprzedzającym

☐ tworzy zestrój akcentowy z wyrazem następującym

☐ niesamodzielną akcentowo

☐ tworzy zestrój znaczeniowy

☐ niesamodzielną składniowo

Ćwiczenie 3

Obok podanych ciągów zapisz typ przydawki (jakościowa, gatunkująca, dopełniaczowa).

literatura romantyczna, konkurs fotograficzny, chusteczki higieniczne

romantyczna literatura, drogi samochód, cichy pies

klucz gęsi, motyw sprawcy, porządek dzieła

Ćwiczenie 4

W poniższym tekście zaznacz uzupełnienia realizujące prawidłowy szyk przydawki.

Po zdaniu ☐ egzaminów wstępnych ☐ wstępnych egzaminów ☐ Joanna rozpoczęła ☐ studia zaoczne ☐ zaoczne studia ☐ na ☐ Warszawskiej Politechnice ☐ Politechnice Warszawskiej ☐. Ponieważ nie posiada ☐ własnego samochodu ☐ samochodu własnego ☐, a od jej mieszkania do wydziału jest ☐ droga daleka ☐ daleka droga ☐, musi dojeżdżać na zajęcia ☐ miejską komunikacją ☐ komunikacją miejską ☐. Dlatego kupuje ☐ okresowy bilet ☐ bilet okresowy ☐, choć z tego powodu musi się liczyć z każdym groszem. Ma ☐ dorywczą pracę ☐ pracę dorywczą ☐ i niewiele zarabia. Najgorzej jest pod koniec miesiąca, wtedy nie pozwala sobie nawet na kawę w ☐ kawiarni osiedlowej ☐ osiedlowej kawiarni ☐.

Ćwiczenie 5

Wskaż zdania poprawne pod względem szyku.

☐ Dach zerwał wiatr.

☐ Mój ojciec jest doktorem filozofii i zajmuje się egzystencjalną filozofią.

☐ Kobieta, imienia której nie znam, ma na imię Justyna.

☐ Dzień kończy bieg.

☐ Zaprzyjaźniłam się z koleżanką, z której matką często widywałam się w sklepie.

☐ Mnie się nie podoba.

☐ Nie pyskuj tu mi!

Ćwiczenie 6

Wskaż zdania, w których partykuły *bowiem*, *zaś* mają właściwe pozycje w zdaniach.

☐ Arek wrócił późno, miał *bowiem* dużo pracy.

☐ Powiedziała jej o tym, ona *zaś* zrobiła z tego wielką aferę.

☐ Arek wrócił późno, miał *bowiem* dużo pracy.

☐ Powiedziała jej o tym, ona *zaś* zrobiła z tego wielką aferę.

Ćwiczenie 7

Zapoznaj się z poniższym fragmentem *Boskiej Komedii* Dantego. Przeredaguj go tak, aby zmienić szyk nacechowany w nienacechowany (neutralny). Tekst zapisz jako ciągły, bez wersyfikacji.

((Dante Alighieri

Boska Komedia

W życia wędrownice, na połowie czasu,
Straciwszy z oczu szlak niemyślnej drogi,
w głębi ciemnego znalazłem się lasu.
Jak ciężko słowem opisać ten srogi
Bór, owe stromych puszczy pustynne dzicze,
Co mię dziś jeszcze nabawiają trwogi.

Źródło: Dante Alighieri, *Boska Komedia*, tłum. E. Porębowicz, Wrocław 1986, s. 4.

Ćwiczenie 8

Zapoznaj się z poniższym tekstem, a następnie przepisz go, zmieniając wyłącznie szyk wyrazów, tak, by był neutralny.

Kredyt Jarek wziął na mieszkanie, bo wynajmować pokoju nie chciał już żadnego. Miał złe doświadczenia z właścicielami, którzy nagminnie pojawiali się w mieszkaniu, jakby kontrolę przeprowadzali, żeby studenta przyłapać ducha Bogu winnego na niecnym i szkodliwych praktykach. Z myślą o tym kredycie Jarek gryzł się bardzo długo, za rozważając i przeciw, ale koniec końców go przekonała Ilona, bowiem miała podobne doświadczenia i one to skłoniły ją do kupna mieszkania. Była co prawda w lepszej niż Jarek sytuacji, bo w razie problemów ze spłatą kredytu mogła liczyć na wsparcie ze strony rodziny, Jarek się jednak zdecydował postawić wszystko na jedną *nomen omen* kartę. Oby poradził sobie!

Dla nauczyciela

Autor: Anna Grabarczyk

Przedmiot: Język polski

Temat: Szyk wyrazów w zdaniu polskim

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum

Podstawa programowa:

Zakres podstawowy

Cele kształcenia – wymagania ogólne

II. Kształcenie językowe.

1. Pogłębianie funkcjonalnej wiedzy z zakresu nauki o języku.

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Wykorzystanie kompetencji językowych i komunikacyjnych w wypowiedziach ustnych i pisemnych.

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Kształcenie językowe.

1. Gramatyka języka polskiego. Uczeń:

1) wykorzystuje wiedzę z dziedziny fleksji, słowotwórstwa, frazeologii i składni w analizie i interpretacji tekstów oraz tworzeniu własnych wypowiedzi;

4) rozumie rolę szyku wyrazów w zdaniu oraz określa rolę jego przekształceń w budowaniu znaczenia wypowiedzi.

4. Ortografia i interpunkcja. Uczeń:

1) stosuje zasady ortografii i interpunkcji, w tym szczególnie: pisowni wielką i małą literą, pisowni łącznej i rozłącznej partykuły nie oraz partykuły -bym, -byś, -by z różnymi częściami mowy; pisowni zakończeń -ji, -ii, -i ; zapisu przedrostków roz-, bez-, wes-, wz-, ws-; pisowni przyimków złożonych; pisowni nosówek (a, ę) oraz połączeń om, on, em, en ; pisowni skrótów i skrótowców;

2) wykorzystuje składniowo-znaczeniowy charakter interpunkcji do uwypuklenia sensów redagowanego przez siebie tekstu;

III. Tworzenie wypowiedzi.

2. Mówienie i pisanie. Uczeń:

4) zgodnie z normami formułuje pytania, odpowiedzi, oceny, redaguje informacje, uzasadnienia, komentarze, głos w dyskusji;

11) stosuje zasady poprawności językowej i stylistycznej w tworzeniu własnego tekstu; potrafi weryfikować własne decyzje poprawnościowe;

12) wykorzystuje wiedzę o języku w pracy redakcyjnej nad tekstem własnym, dokonuje korekty tekstu własnego, stosuje kryteria poprawności językowej.

IV. Samokształcenie.

9. wykorzystuje multimedialne źródła informacji oraz dokonuje ich krytycznej oceny;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje w zakresie wielojęzyczności;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej.

Cele operacyjne. Uczeń:

- redaguje opis fotografii z uwzględnieniem informacji na temat szyku wyrazów w języku polskim;
- formułuje pytania związane z przeczytanym tekstem;
- charakteryzuje dwa obszary zdania, o których mówi językoznawca w filmie.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. Nauczyciel prosi uczniów o przyniesienie na lekcję zdjęć, na których coś się dzieje (tak, aby nadawały się do opisu). Zadaniem uczniów podczas lekcji będzie zredagowanie opisu fotografii z uwzględnieniem informacji poznanych podczas lekcji dotyczących szyku wyrazów w zdaniu polskim.

Faza wprowadzająca:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji, podaje cel zajęć oraz kryteria sukcesu.
2. Uczniowie zapoznają się z sekcją „Przeczytaj”. Każda osoba robi to indywidualnie. Następnie chętne osoby przygotowują pytania na bazie przeczytanego materiału i zadają je koleżankom i kolegom w klasie. Młodzież odpowiada na te pytania, tym samym utrwala wiedzę nabytą w tej części lekcji.

Faza realizacyjna:

1. Uczniowie przygotowują fotografię przyniesioną z domu i opisują, co się na niej znajduje bądź dzieje. Używają różnych określeń. Nauczyciel prosi, aby uczniowie zwracali szczególną uwagę na szyk wyrazów. Może przypomnieć uczniom najważniejsze informacje odnośnie zasad, np. zapisywanie imienia przed nazwiskiem, stawianie przymiotnika przed rzeczownikiem, stosowanie długich i krótkich zaimków w odpowiednich miejscach zdania itp. Chętne osoby odczytują swoje opisy.
2. Uczniowie przechodzą do sekcji „Prezentacja TED”. Zapoznają się z dołączonym multimediami i w parach wykonują polecenie 1. Po zakończeniu pracy chętna osoba z pary prezentuje odpowiedź, a nauczyciel weryfikuje jej poprawność.
3. Uczniowie indywidualnie rozwiązują ćwiczenia 1–6 w sekcji „Sprawdź się”. Pierwszy uczeń, który skończy swoją pracę, podnosi rękę i od tej pory pozostali uczniowie mają minutę na udzielenie wszystkich odpowiedzi. Po upływie ustalonego czasu następuje sprawdzenie odpowiedzi na forum klasy.

Faza podsumowująca:

1. W ramach podsumowania uczniowie wykonują w parach ćwiczenia 7–8. Nauczyciel kontroluje wskazywane przez uczniów odpowiedzi. Następnie uczniowie na forum klasy dyskutują, porównując swoje rozwiązania.
2. Nauczyciel ponownie odczytuje temat lekcji i inicjuje krótką rozmowę na temat kryteriów sukcesu.
3. Nauczyciel prosi chętnych uczniów o podsumowanie informacji z lekcji: czego uczniowie dowiedzieli się na temat szyku wyrazów w zdaniu polskim, czy wszystko jest dla nich zrozumiałe, czy należy coś dopowiedzieć, przypomnieć.

Praca domowa:

1. Wymyśl taką parę poprawnych gramatycznie zdań, aby zdania te składały się z tych samych słów, ale ułożonych w różnej kolejności. W obu zdaniach spróbuj wydzielić

część zawierającą informację starą oraz część zawierającą informację nową. (polecenie 2 z multimedium)

Materiały pomocnicze:

- Renata Grzegorzczkova, *Wykłady z polskiej składni*, Warszawa 1996.
- *Gramatyka współczesnego języka polskiego*, red. R. Grzegorzczkova, R. Laskowski, H. Wróbel, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998.

Wskazówki metodyczne

- Uczniowie mogą przed lekcją zapoznać się z multimedium z sekcji „Prezentacja TED”, aby aktywnie uczestniczyć w zajęciach i pogłębiać swoją wiedzę.